

Az Iszlám Fekete-Afrikában

Szombathy Zoltán MTA doktori értekezésének bírálata

A benyújtott dolgozat megfelelő. Szerzőjének tudományos habitusa is kielégítő.

Opponensi véleményemben közvetlenül csak a dolgozathoz indulok ki, mivel a téma olyannyira szerteágazó, hogy ennek részletes tárgyalása szinte lehetetlen lenne.

A dolgozat megnevezésében használt két fő fogalom önmagában is egyenesen kimeríthetetlen.

A szerző társadalmi jelenségnek tekinti az iszlámot ennek megfelelően egyenként tárgyalja egyes formáit (pl. vallás, művelődés, történelem, stb.). Nem tárgyal mindent: például a vizuális kultúra és művészet, illetve a zene és irodalom csak hivatkozásban és vonatkozásban szerepel. Találón jellemzi ezeket, műve azonban nem komparatív vagy társadalomtipológiai jellegű. Érthető módon időben csak az iszlám afrikai megjelenésével kezd – ezért például őstörténeti vagy régészeti fejezeteket nem ad. A nyelvek társadalmi használatát többször is érinti, mégsem nyelvtipológiai módszerű.

Ma a „Fekete-Afrika” világszerte ismert terminus (Magyarországon is). Voltaképpen a Szaharától délre eső területeket foglalják így össze. Szombathy nem részletezi e kifejezés diszkusszióját. Maga viszont gyakorlatilag eltér az ilyen egyszerűsítéstől. Mivel voltaképpen arabisztikai távlatban dolgozott, részletesen tárgyalja például Etiópia népeit. A Maghrebről keveset szól. Talán jó lett volna egyszer és röviden indokolni, miért nem foglalkozik Madagaszkárral, amely társadalomtörténetileg tanulságos példa lehetne.

Itt említem, hogy a helynevek és személynevek, az etnonímák igen gondos írásmóddal olvashatók. Ez csak látszólag apróság, a forrásadatok sokfélesége ezt nehezíti, Általában arra törekszik, hogy az olvasó mindig felismerje, hol és miről értesülünk.

A dolgozat áttekintés, több tudomány eredményeinek felhasználásával. Nem egyszerű társadalomtörténet, még az iszlám téma ellenére sem vallástörténeti munka. Voltaképpen a vártnál (lehetségesnél) jóval kevesebb az etnográfia és szociálintropológia a disszertációban.

A magyar Afrikakutatás igen jelentős alkotása: modern és mai feldolgozást ad. A nemzetközi afrikanisztika az afrikai gyarmatok felszabadulása következtében egyszerre „divatossá” vált a társadalomtudományok körében. Ezt a folyamat nálunk is észrevehető volt.. Ám amennyire növekedett az ilyen kultúrakutatás , úgy vált belterjessé, Magyarországon pedig töredékessé. Szombathy nem ad nemzetközi vagy magyar kutatástörténetet. Ám a néhány említett magyar afrikanista (Ecsedy Csaba, Fodor István, Füsi Nagy Géza, Sebestyén Éva, Sárkány Mihály, Lugosi Győző) más szempontokat képvisel. És Szombathy művének fontossága éppen abban áll, hogy „iszlamista” dolgozatot írt. Ehhez magyar előzményként a maga tanulmányait leszámítva csak néhány kéziratos disszertációt sorolhat fel. Viszont az utóbbi évtizedekben a nemzetközi társadalomkutatás több klasszikusa, és kézikönyvek jelentek meg. Ma már biztos háttérismerettel rendelkezhet az olvasó (és az író) is). Szombathy maga is „könyv”-nek nevezi írását és nyilván ilyen, hézagpótló (kézi)könyvnek szánta.

Noha történeti munka és napjaink hírvilága naponta érzékelteti a téma fontosságát – ez higgadt áttekintés és nem csak aktuális hírmagyarázat. Stílusa is tényszerű. Csak néhány zszurnalisztikus felkiáltás maradt a dolgozatban.

Az első benyomásra is a dolgozat egyik fő érdeme a hatalmas, több mint 500 tételes bibliográfia. És ez nem öncélú listázás, hanem a valóban használt műveket regisztrálja. Nem is tünteti fel az általános lexikonokat és kézikönyveket. Feltűnő, hogy mintegy negyed részük kortársi, az utóbbi évtizedek kiadványa. Ez jelzi, hogy napjainkra egyre többen érdeklődnek a

téma iránt. Rendkívül fontos az a gazdag szakirodalom, amely az arab műveket használja. Ezek elsődleges forráskiadványok, igen gondosan felhasználva. A „nyugati” művek angol és francia nyelvűek, és aligha maradtak ki német vagy orosz kiadványok – ha léteznek ilyenek. Ugyanezt mondhatjuk a magyar művek hiányáról is. Noha Fekete-Afrikával és nem az iszlámmal foglalkozik, ám legalább megemlítettem volna Sík Endre négykötetes áttekintését. Ez ugyan az 1960-as évekig terjedő politikatörténet és egészen más szempontból készült, mint Szombathy disszertációja. (Sík azonban végig kíséri Etiópia és Madagaszkár történetét is). Ugyancsak az 1960-as évekre datálható az UNESCO törekvése, hogy hézagpótló afrikai tárgyú kézikönyveket állítsanak össze, a lehetőség szerint afrikai szakértőkkel. Meg lehetett volna ezt is említeni. Szinte csodálattal vesszük észre, milyen sok nehezen hozzáférhető munkát ismer a szerző. Ennek feltárása csakugyan évtizedek munkája volt. Antropológiai, folklorisztikai vallási kézikönyveket sem sorolt fel. Ez azonban nemcsak nagyobb terjedelmet eredményezett volna, hanem mozaikszerűvé tette volna a könyvet. Ugyanezt gondoljuk az arabisztikai és iszlám tárgyú szakirodalomról is.

A kötet végén hasznos az etnikum-mutató. Nincsenek képek a könyvben.

Nem volt könnyű vagy egyszerű feladat a könyv tematikus tagolása és fejezetekre osztása. A szerző többszintű tagolást ad. Négy fő témakört különböztetett meg: eredet és etnikum – társadalom és kultúra -- -- vallási élet – történelem. Az ezt tovább bontó részek is önálló témákat adhatnak. Így például a II.2 „kereskedelem” alfejezetei: pénzegységek és piacok – kereskedelmi hálózatok. Egy-egy ilyen téma rendszerint területi csoportosításban fordul elő, az afrikanisztikában megszokott nyugatról—keletre haladva: Nyugat-Afrika – a keleti Szahara és Szudán – Kelet-Afrika. A könyv egészének bevezetője és utószava praktikus (és nem teoretikus) jellegű. Nem terminológiai vitát találunk, hanem az egyes témák *in medias res* bemutatását. Természetesen az olvasó/bíráló egy-egy részt más sorrendben is megközelíthet – a mostani megoldás elfogadható. A könyv egésze tényszerű és nem

polemikus. Általában is higgadt munka, ami egy ilyen „forró” témánál, mint az iszlám Afrikában ajánlatos is.

Valódi tudományos eredménynek tartom mind az adatbőséget, mind a mű szerkezetét.

A kézikönyv jellegű munka teljesen új mind a magyar arabisztikában, mind az afrikanisztikában. Nem hiszem, hogy másutt elkészült volna ilyen szintetikus könyv, Hasonló színvonalú magyar nyelvű disszertációk esetében szokás javaslatot tenni idegen nyelvű kiadásra. Most is jó lenne e megoldást követni – ám ez rendkívüli munkát igényelne.

Nem áll módomban minden részfejezet mérlegelése. Nem lévén arabista vagy iszlám-szakértő, csak néhány olyan témát említek, amelyről van némi ismeretem.

Több ízben is szó esik az epikus énekesekről (*griot*. a kevésbé közismert *mvet*), a *Szundjata*-eposzról, sőt általában az afrikai szóbeli történelem jelenségeiről. Az említett témáknak nagy szakirodalma van, és erről, -- főként Biernaczky Szilárd publikációinak hála (lásd például az *Ethnologia* eddigi két kötetét) -- magyarul is olvashatunk. A nemzetközi folklorisztika számos kiváló kutató műveit tartja nyilván. Közülük Jan Vansina (1929-2017) könyve magyarul is olvasható. Kár, hogy Szombathy ezeket nem említi. A *Szundjata*-eposznak külön filológiája fejlődött ki. Megemlíthetem a maghrebi *Banu Hillal* epikát is, amely iszlámtörténeti szempontból igen tanulságos, történeti szempontból is. Szerencsére Jan Knappert művei szerepelnek, ám például Ruth Finnegan (1933--) vagy Samuel-Martin Eno Belinga (1935—2004) művei nem.

Ez azért is fontos, mivel az afrikai szövegek a komparatív folklorisztika szempontjából végre méltó figyelmet kaptak. Még a 20. század közepén is az volt az általános vélemény, hogy az Európában megszokott epika vagy színjátszás ismeretlen Afrikában. Mára egyre több elemzés szól ezekről. Szombathy nem foglalkozik komparatív vagy tipológiai párhuzamokkal pedig ilyenek vannak. És ha nem is közvetlenül az iszlám afrikai elterjedéséhez tartoznak, legalább meg lehetett volna említeni ezt a kutatási távlatot.

Számos olyan része van a könyvnek, amelyben az Európából ismert jelenségek hasonmásait találjuk meg. Az eredettörténetek, a leszármazást dokumentáló szövegek, az útleírások, zarándokutak esetében az afrikai adatok segítségével jobban értjük az európai (olykor ázsiai) párhuzamokat. Nem közvetlen hatásra gondolunk, hanem hasonló társadalmi igények kielégítésére. Ilyen volt például az iráni sah élete végére egyre fokozódó zarándoklásai. Ugyanennyire tanulságos például az írásbeliség kialakításának bemutatása. Olykor szinte Arnold Toynbee „egyezései” jutnak eszünkbe. Ugyancsak több esetben az európai közvélekedés téves. Szombathy pontosan közli, milyen is volt a rabszolgatartás vagy a migráció Afrikában. A nők szerepe a társadalomban is sokkal összetettebb, mint gondolnánk.

Szombathy igen ritkán minősít, ám az afrikai iszlám tudósok és papok jó (olykor kiváló) felkészültségét rendszerint hangsúlyozza. Az oktatás olyan mozzanatai, mint az „egyetem-városok” vagy a diákok peregrinációja, meg az arab tudósok óriási területet behálózó vándorútjai igazán fejlett rendszert hoztak létre. Ugyanakkor megemlíthetjük, hogy a középkori iszlám rendszeresen nem érdeklődött az európai eszmék iránt. (Ennek reciprokja pedig igazán szórványos, (Raymond Lullus kivételével.)

Szombathy közgazdasági érdeklődése a kereskedelem igen részletes bemutatását eredményezte. A könyv későbbi fejezeteiben is felhasználja eredményeit. Az ilyen összekapcsolás később is eredményes (lásd például a nyelvek bemutatását). Noha nyilván kíváltképp érdekli a vallás – ám e témát is a többiekkel egybekapcsolja tárgyalja. Azaz nem egy – egy témát tézisszerűen fogalmaz meg, hanem komplex képet ad. Forráshasználata mintaszerű és az igen nehezen feltárható „klasszikus” szövegeket valóban összefüggésekben használja.

Munkája sokrétű és megbízható monográfia, amit nagyra értékelek és elfogadok.
Nincs túlírva, hamisan aktualizálva. Mind az arab, mind a fekete-afrikai történelem számára
alapvető fontosságú munka.

Akadémiai doktori értekezésként teljességgel elfogadom.

Voigt Vilmos
a néprajztudomány doktora